

V. DUMBLIAUSKAS

SANTUOKOS IR ŠEIMOS RYŠYS

Visuotinai paplitusioje santuokos ir šeimos sampratoje šios sąvokos beveik be išimties vartojamos kartu. Labai dažnai jos visiškai sutapatinamos, vartojamos kaip sinonimai: pasakymas „susituokė“ pakeičiamas jam tapačiu „sukūrė šeimą“.

Toks tapatinimas sąlygotas, matyt, pažiūros, pagal kurią šeima vadinama ne tik kiekybiškai išaugusi vyro ir žmonos sąjunga, bet ir pati ši sąjunga taip pat yra šeima¹. Kitaip tariant, santuokos sąvoka suponuoja šeimos sąvoką. Analogiškai ir šeimos sąvoka suponuoja santuokos sąvoką, nes šeimos turinį įprasta detalizuoti tėvų ir vaikų sąvokomis, sutuoktinių pora yra pilnos šeimos branduolys.

Santuokos ir šeimos sąvokų sutapatinamas, sinoniminis jų vartojimas siūlo išvadą, kad jos yra vienos, bet diferencijuotos esmės reiškiniai. Tačiau jas jungiantis jungtukas „ir“ rodo, kad santuoka ir šeima yra reiškiniai, turintys skirtingas esmes, nes šis jungtukas kartu ir atskiria, parodo ne tik bendrumą, bet ir skirtumą. Tokios prieštaringos išvados išplaukia, matyt, iš santuokos ir šeimos santykio prieštaringumo. Iškyla problema atskleisti tą santykį, parodyti santuokos ir šeimos tarpusavio sąveiką, jų bendrumą ir skirtumus.

Tyrimai, atlikti ypač per praėjusį šimtmetį, parodė, kad santuoka atsirado daug anksčiau už šeimą. Pirmoji santuokos forma, pakeitusi nereguliuojamus lytinius santykius, buvo grupinė santuoka, kuri uždraudė santykius giminės viduje ir kuri reiškė giminės A santuoką su gimine B, t. y. giminės A vyrų santuoką su giminės B moterimis, o giminės A moterų — su giminės B vyrais. Tačiau jokia ypatinga vaikų išlaikymo ir auklėjimo priemonė, kurią būtų galima pavadinti šeima, su grupine santuoka nesusikūrė — vaikus augino giminė, kuriai priklausė motina².

¹ Зг. Харчев А. Г. Брак и семья в СССР.— М., 1979, с. 39.

² Зг. Ссменов Ю. И. Происхождение брака и семьи.— М., 1974, с. 159. Savotišku grupinės santuokos egzistavimo be šeimos įrodymu gali būti Platono valstybė, kurioje nėra asmeninės nuosavybės, nes tai trukdytų žmonėms rūpintis bendrais valstybės interesais. Todėl Platonas įveda žmonių ir vaikų bendrumą, kuris yra valstybės vienybės sąlyga, nes neskaldo žmonių į atskiras grupes. Šitaip reguliuojant lyčių tarpusavio santykius, kada visi vyriškiai ir visos moterys yra vieni kitų vyrai ir žmonos, t. y. kada egzistuoja santuoka tarp grupių, šeima atsirasti negali. Platono valstybėje jos ir nėra (žr. *Platonas. Valstybė*.— V., 1981, p. 180—186).

Seima atsiranda tik iš grupinės santuokos išsivysčius porinei santuokai, kurios susikūrimas aiškinamas keleriopai. Vienas požiūris — tąsa požiūrio, kuriuo aiškinamas grupinės santuokos atsiradimas ir kurio pradininku laikomas tarybinis etnografas S. Tolstovas, pasirėmęs kai kuriais etnografų E. Kroulio ir M. Kovalevskio teiginiais. S. Tolstovo nuomone, nereguliuojami lytiniai santykiai turėjo sukelti pavydo pagrindu nesibaigiančius konfliktus ir susidūrimus, kurie silpnino pirmykštę bandą kaip gamybinį vienetą. Kovoiant su šiais konfliktais buvo įvedami lytinių santykių apribojimai, kurie vis augo, kol bandos viduje santykiai tapo neįmanomi. Taip kilo egzogamija, lytiniai santykiai buvo perkelti už bandos ribų, įgydami grupinės santuokos formą³.

Šį požiūrį A. Peršicas pratęsia ir porinės santuokos atsiradimui paaiškinti. Nors egzogamija ir perkėlė lytinius santykius už giminės ribų, konkurencijos tarp grupinių žmonių ir vyrų ji panaikinti negalėjo. Tolesni draudimai siaurino grupinių sutuoktinių ratą, sudarydami prielaidas porinei santuokai⁴.

J. Semionovas grupinės santuokos atsiradimą aiškina analogiškai, porinės — kitaip. Jo nuomone, jau ir grupinėje santuokoje vyras ir moteris sudarydavo porą, kuri būdavo, aišku, visiškai nepatvari ir laikina⁵. Vystantis gamybinėms jėgoms, kolektyvas ėmė gaminti daugiau nei patis suvartodavo, t. y. atsirado atliekamas produktas. Kadangi kiekvienas suaugęs kolektyvo narys buvo susijęs su bent vienu priešingos lyties kito kolektyvo nariu, atliekamą produktą jis galėjo padovanoti kito kolektyvo nariui. Taip prasidėjo keitimasis dovanomis, biologinį vyro ir moters ryšį papildė ekonominis, sustiprinęs poros patvarumą ir padėjęs pagrindus porinei santuokai, kuri pradiniam etape egzistavo dar be šeimos⁶.

Susiklostė situacija, kurioje kiekviena suaugusi moteris buvo ekonomiškai susijusi ir su savo giminės vyrais, ir su vyrais tos giminės, su kuria moters giminę siejo santuoka. Su savo giminės vyrais moterį siejo lygiavinio paskirstymo santykiai, su kitos giminės vyrais — keitimasis dovanomis. Ši galimybė kitos giminės vyrui dalyvauti moters ir jos vaikų išlaikyme buvo porinės šeimos kūrimosi prielaida. Paties kūrimosi išeities tašku tapo momentas, kada vyras ėmė dovanoti žmonai daugiau, nei gaudavo dovanų iš jos, taip virsdamas jos vaikų maitintoju. Tačiau šeimos kūrimasis buvo ilgas procesas, turėjęs įveikti svarbiausią savo kliūtį — gimininius santykius. Porinė šeima griovė motininę giminę, nes vyro ir žmonos bei vaikų santykiai buvo skirtingų giminųjų narių santykiai. Ilgą šeimos ir giminės tarpusavio kovą sąlygojo tas faktas, kad moterų ir vaikų išlaikyme galėjo dalyvauti tiek savos giminės vyrai, tiek ir vyrai tos giminės, su kuria moters giminę siejo santuoka⁷.

³ Зг. Першиц А. И. Ранние формы семьи и брака в освещении советской этнографической науки. — Вопросы истории, 1967, № 2, с. 160.

⁴ Ten pat, p. 161.

⁵ Зг. Семенов Ю. И. Происхождение семьи и брака, с. 193.

⁶ Ten pat, p. 196—198.

⁷ Ten pat, p. 202—204.

Kadangi tas pats vyras buvo ir broliu, ir sutuoktiniu, giminė ir šeima eliminavo viena kitą, buvo priešpriešinamos alternatyviai: jei išlaikomi sesers vaikai, nieko nelieka žmonos vaikams, ir atvirkščiai⁸. Šeimos pergalės prielaida buvo momentas, kad moters ir jos vaikų išlaikymas papildė kaupimo ir gamybinėmis funkcijomis, vyrui kilo alternatyva, kam palikti sukauptą turtą — seserų ar žmonių vaikams. Šeima, J. Semionovo nuomone, geriau tiko tapti gamybiniu vienetu nei gimininė grupė *moteris — vaikai — moters brolis*, nes nebuvo giminės dalimi. Galutinės šeimos pergalės išraiška buvo motininės giminės suirimas ir tėvinės giminės susikūrimas⁹.

N. Butinovas šeimos ir giminės kovą formuluoja kaip prieštaravimą, kuriame gimininiam pradui atstovauja vyrai, o šeimyniniam — moterys¹⁰, A. Bėbelis apie ją kalba kaip apie kovą tarp motininės ir tėvinės teisės¹¹.

Taigi šeimos atsiradimą lydėjo tėvinės giminės ir tėvinės teisės susikūrimas. Tiesa, M. Kosvenas kalba apie didžiąją motininę šeimą, egzistavusią matriarchate, kurią sudarė keli šimtai artimiausių giminaičių motinos linija¹². Šią mintį su nuoroda į M. Kosveną pakartoja ir A. Čarčėvas anksčiau minėtame savo darbe. Tačiau A. Peršicas pažymi, jog daugelis etnografų ne be pagrindo nurodo tą aplinkybę, kad motininė šeima, nejungianti savyje sutuoktinių, negali būti nagrinėjama kaip viena iš šeimos formų, todėl kalbėti apie ikipatriarchalines šeimos formas negalima¹³. Mūsų nuomone, sutinkant su motininės šeimos egzistavimo galimybe, išnyksta pačios šeimos apibrėžimo ribos, nelieka skirtumo tarp šeimos ir giminės. O esminis skirtumas tarp šeimos ir gimininiais ryšiais pagrįstos grupės yra tas, kad šeima jungia savyje nesusijusius kraujo giminyste vyrą ir moterį, t. y. jungia savyje santuoką.

Taigi pirmoji istorinė šeimos forma — porinė šeima — susikuria kaip porinės santuokos rezultatas. Porinė santuoka reiškė lytinių santykių ir vaikų gimdymo visuomeninį reguliavimą, porinės šeimos paskirtis buvo tų vaikų išlaikymas. Vadinasi, porinė šeima susikūrė porinės santuokos pagrindu ir jų egzistavimas viena be kitos buvo neįmanomas.

Šią sąjungą dar labiau sustiprino besikuriantys privatinės nuosavybės santykiai. Ir vergovinėje, ir feodalinėje visuomenėje šeima buvo pagrindinis gamybinis vienetas, ir ši jos funkcija buvo ne mažiau svarbi už tikrąją šeimos funkciją — naujų kartų išlaikymą ir auklėjimą. Pagrindinė tokio gamybinio vieneto gyvavimo sąlyga buvo jo tvirtumas, o tai užtikrino tik santuoka iki gyvos galvos. Tiesa, senovės Romoje ištuoka buvo leidžiama, tačiau ekonominiai šeimos interesai dėl to nenukentė-

⁸ Ten pat, p. 206.

⁹ Ten pat, p. 213.

¹⁰ Зг. Бутинов Н. А. Общинно-родовой строй мотыжных земледельцев.— В кн.: Ранние земледельцы. Л., 1980, с. 111.

¹¹ Зг. Бебель А. Женщина и социализм.— М., 1959, с. 68—70.

¹² Зг. Косвен М. О. Очерки истории первобытной культуры.— М., 1957, с. 125—126.

¹³ Зг. Першиц А. И. Ранние формы семьи и брака в освещении советской этнографической науки, с. 162.

davo, nes vieninteliu savininku buvo laikomas vyras, kuriam ištuokos atveju likdavo ir žmonos kraitis¹⁴.

Galutinai santuoką ir šeimą į monolitą sulydo krikščionybė, uždrausdama ištuoką. Jugoslavų teisininko ir sociologo M. Bosanaco nuomone, viduramžių teisė, įkvėpta religinio santuokos sakramentalumo, suteikė santuokai „šėimos pagrindo“ rangą¹⁵. Apskritai jis teisus, tačiau pabrėžia tik ideologinę reikalo pusę, pasireiškiančią šiuo atveju teisine ir religine forma. Tiek teisinis, tiek religinis santuokos ir šėimos santykio nusakymas yra galiausiai sąlygotas jų santykio materialinėje gamyboje. Jei santuoka buvo šėimos kaip gamybinės ląstelės tvirtumo garantija, tai šia prasme ji buvo tam tikras šėimos pagrindas. Tačiau drąsiai galima teigti ir atvirkščiai — kad ir šėima buvo santuokos pagrindas, nes santuokos būdavo sudaromos vadovaujantis ekonominiais šėimos interesais.

Ne mažiau svarbi ir ideologinė reikalo pusė. Lytinis asketizmas, kaip idėjinė krikščionybės vertybė, ėmė kirstis su natūraliu visuomenės poreikiu tęsti save, su valstybės poreikiu didinti savo piliečių gretas. Buvo priimtas kompromisas, pagal kurį lytiniai santykiai leidžiami tik bažnyčios palaimintoje santuokoje ir tik tam, kad būtų tęsiama giminė¹⁶. Čia tikriausiai slypi santuokos monopolijos gimdyti vaikus istorinės šaknys. Santuoka liko vienintele ir gana niūria vieta, kur viešpataujanti ideologija pripažino žmogiškąjį lytinį potraukį, bet tik iš dalies, tik nukreiptą į giminės tęsimą. Tokia ypatinga santuokos padėtis buvo, matyt, viena iš prielaidų tapti jai krikščionybės sakramentu.

Besimezgantys kapitalistiniai santykiai reiškė materialinės gamybos visuomenėjimą ir stambėjimą. Šeima nustojo būti pagrindiniu gamybiniu vienetu, santuoka iki gyvos galvos tapo ekonomiškai nebūtina.

Augančios buržuazijos poreikius išreiškė Reformacija, stojusi prieš katalikybę bei feodalizmą ir išauginusi naują krikščionybės šaką — protestantizmą, kurio dvi srovės (liuteronai ir kalvinistai) atmetė santuokos sakramentalumą. Tačiau svarbiausias protestantizmo įnašas į santuokos ir šėimos santykį — ištuokos pripažinimas.

Katalikiškas ir protestantiškas požiūris į ištuoką — pavyzdys paradokso, kai tie patys realūs socialiniai santykiai (šiuo atveju — santuokos iki gyvos galvos nebūtinumas) ideologijoje (šiuo atveju — religinėje) vertinami visiškai priešingai. Stipriai katalikiškuose kraštuose (Italijoje, Ispanijoje) ištuoka buvo draudžiama beveik iki šių dienų, o kai kuriose Pietų Amerikos šalyse katalikybės draudžiama ir iki šiol. Kaip pažymėjo F. Engelsas, „santuokos neišardomumas iš dalies yra padarinys tos ekonominės padėties, kurioje monogamija atsirado, iš dalies — tradicija iš tų laikų, kada šitos ekonominės padėties sąryšis su monogamija dar

¹⁴ Зг. Иоффе О. С., Мусин В. А. Основы римского гражданского права. — Л., 1974, с. 43—44.

¹⁵ Зг. Босанач М. Внебрачная семья. — М., 1981, с. 199.

¹⁶ Ten pat, p. 36.

nebuvo teisingai supastas, kada religija perdėdavo šio sąryšio reikšmę¹⁷.

Ištuokos, kaip realios galimybės, iškilimas ir tos galimybės religinis bei teisinis pripažinimas buvo revoliucinis posūkis santuokos ir šeimos tarpusavio santykiuose. Svarbiausia — ėmė irti jų neatskiriamumas, dėl to susvyravo ir nusistovėjęs jų tarpusavio santykis, pagal kurį šeima buvo santuokos pagrindu kilusi grupė, reikalinga toje santuokoje gimusiems vaikams išlaikyti. Santuokos išardomumas iškart kelia abejonę, ar gali santuoka, turinti savyje ištuokos galimybę, būti šeimos pagrindu. Kodėl santuoka ir šeima, pradiniam savo bendro egzistavimo etape buvusios neatsiejamos, dabar atsiskyrė, tapo iš dalies savarankiškos? Visų pirma todėl, kad vystydamosi kito tiek santuoka, tiek ir šeima. Reikia išsiaiškinti, kaip jos istoriškai keitėsi, kaip keitėsi jų tarpusavio santykis, kaip tas santykis atrodo dabar.

Jau tas faktas, kad ir dabar santuokos bei šeimos sąvokos beveik be išimties vartojamos kartu, rodo esantį glaudų jų ryšį. Šis ryšys gali būti paaiškinamas tuo, kad žodžių junginio „santuoka ir šeima“ turinys analogiškas žodžių junginio „tėvai ir vaikai“ turiniui, kitaip sakant, kad ir santuoka, ir šeima susijusios su žmonių grupės tęsimu. Tai tiesa, bet tik iš dalies. Santuoka niekada nebuvo monopolizavusi visų gimimų, išskyrus ikiklasinę visuomenę, kur kiekvienas individas gimdavo jau būdamas santuokoje, visą laiką dalis vaikų gimdavo ir be jos. Analogiškai ir šeima niekada nebuvo vienintelė vaikų išlaikymo ir auklėjimo priemonė (išskyrus vėlgį ikiklasinę visuomenę, kurioje veikė levirato ir sororato papročiai¹⁸, neleidę suirti šeimai, kuri negalėjo gyvuoti be abiejų sutuoktinių, t. y. be santuokos), šalia jos veikė ir veikia įvairios pagalbinės priemonės — našlaičių prieglaudos, vaikų namai, internatai ir kt. Tačiau giminės tęsimą santuokos tikslu padarė tik krikščionybė. Pagal senovės romėnų teisę, santuokos tikslas glūdi joje pačioje, ji nėra kokių nors už jos esančių tikslų siekimo priemonė¹⁹.

Buržuazijos susikurta civilinė santuoka giminės tęsimo irgi nelaiko nei santuokos gyvavimo, nei jos išsaugojimo sąlyga²⁰. Kitaip tariant, santuoka gali būti sudaroma, neturint tikslo gimdyti vaikus, o vaikai nėra kliūtis santuoką nutraukti. Tokios pažiūros į santuoką laikosi ir socialistinė valstybė, nes jei pažiūra būtų priešinga, būtų teisiškai persekiojamos bevaikės sutuoktinių poros ir nebūtų ištuokiamos sutuoktinių poros, turinčios nepilnamečių vaikų.

Visa tai — teisinė santuokos samprata, tačiau sutampanti šiuo atveju su dorovine. Kad vaikai nėra vienintelis santuokos tikslas, įrodo atvejai, kai vienam sutuoktiniui negalint turėti vaikų, kitas sutuoktinis jo nepalieka, aukoja jam galimą motinystės (tėvystės) jausmą. Antra vertus,

¹⁷ *Marksas K., Engelsas F.* Rinktiniai raštai. — V., 1950, t. 2, p. 215.

¹⁸ *Leviratas* — santuoka su mirusio vyro broliu; *sororatas* — santuoka su mirusios žmonos seserimi.

¹⁹ *Zr. N. Jeršovos įvadinį straipsnį minėtai M. Bosanaco knygai, p. 10.*

²⁰ *Ten pat, p. 6.*

nors dorovinis ištuokos, sutuoktiniams turint mažamečių vaikų, vertinimas yra iš esmės neigiamas, tokia ištuoka visgi yra pateisinama, nes pripažįstama dorovinė suaugusiųjų teisė negyventi su nemylimu žmogumi.

Taigi, šeimai netekus gamybinės funkcijos, santuoką galima apibrėžti kaip dorovinį vyro ir moters santykį, turintį visuomeninę sankciją — valstybės, bažnyčios (jei individas tikintis), viešosios nuomonės pritarimą. Santuoka visų pirma — tai siekimas kitame žmoguje surasti save kaip žmogų, nes bendrybę išreiškianti žmogaus sąvoka yra dvejū bendrybių — moters ir vyro — vienybė. Tai, kad vaikai nėra būtinas santuokos rezultatas, reiškia, mūsų nuomone, kad būtinas santuokos rezultatas nėra ir šeima griežtąja šio žodžio prasme. Kitaip tariant, turime išsiaiškinti, koks santuokos ir šeimos sąvokų santykiš tuo atveju, kai reikalas liečia bevaikę sutuoktinių porą, o tam būtina išsiaiškinti santuokos ir šeimos tarpusavio skirtumus.

Pirmiausia krinta į akis skirtumas, nusakytas VFR sociologo R. Kenigo: santuoka yra porinis ryšys, šeima — grupinis ryšys²¹. Komentuodamas šią mintį, A. Charčevas priduria, kad santuoka kaip porinis santykis yra labiau egoistiškesnė, o šeimoje asmenybė turi tam tikrą dalimi ištirpti grupėje kaip visumoje, tapti jos dalimi²². Pasitvirtina G. Hėgelio žodžiai, kad šeimos santykių substancialus pagrindas yra greičiau asmenybės išsivadėjimas²³.

M. Bosanacas šiuos skirtumus grupuoja taip. Pirma, jei santuoka yra teisinis sutarties santykis tarp dviejų priešingos lyties asmenų, tai šeima apima didesnę ar mažesnę ratą asmenų, susijusių kraujo giminystės ryšiais. Antra, jei santuokos ryšiai yra nestabilūs, gali būti nutraukti ištuokos, tai šeimos ryšiai, kaip giminystės ryšiai, nuo pat savo užsimezgimo nesikeičia. Trečia, jei pagrindinė santuokos funkcija yra juridiskai sankcionuotas lytinio gyvenimo ir potencialaus vaikų gimimo organizavimas, tai šeimos funkcijos daug platesnės. Šalia biologinių funkcijų, šeima tenkina ekonominius, kultūrinius ir kitus žmonių poreikius, išlaiko ir auklėja palikuonis. Galų gale šeima gyvuoja ilgiau nei santuoka²⁴.

Bevaikėi sutuoktinių porai netinka nė vienas iš čia nusakytų šeimos apibūdinimų, išskyrus vieną — šeimos funkcijas, tačiau irgi be pagrindinės iš jų, dėl kurios šeima susikūrė ir dėl kurios dabar visuomenės yra palaikoma, — be vaikų išlaikymo ir auklėjimo funkcijos. Vaiko gimimas ne tik kiekybiškai atskiria šeimą nuo bevaikės sutuoktinių poros, daug svarbesni yra šios naujos kiekybės sukelti kokybiniai pakitimai. Žmona ir vyras tampa motina ir tėvu, o tai jau — kraujo giminystės ryšys, kurį sukuria vaikas. Kito Vakarų Vokietijos sociologo H. Šelskio žodžiais ta-

²¹ Cit. iš: Харчев А. Г. Брак и семья в СССР, с. 38.

²² Ten pat.

²³ Зг. Гегель. Сочинения. — М.—Л., 1934, т. 7, с. 67.

²⁴ Зг. Босанач М. Внебрачная семья, с. 198.

riant, šeimą kuria ne santykis vyras—moteris, o santykiai motina—vaikas, tėvas—vaikas ir iš jų išplaukiantis santykis motina—tėvas²⁵.

Taigi bevaikė sutuoktinių pora greičiau tik išoriškai primena šeimą, nes neatitinka pagrindinių jos požymių, o turinio požiūriu atlieka tik antraeilės šeimos funkcijas. Tačiau vaikai tokioje šeimoje nuolat egzistuoja kaip galimybė, kuri bet kada gali realizuotis, todėl bevaikę sutuoktinių porą reikėtų laikyti šeima. Demografijoje, pavyzdžiui, tokia šeima išskiriama kaip atskiras šeimos tipas.

Kaip šeima²⁶ nėra būtinas santuokos rezultatas, taip ir santuoka nėra būtina šeimos priežastis, pradžia. Pirmiausia tai liečia šeimas, kilusias iš moters ir vyro sąjungos, kuri literatūroje vadinama konkubinatu, faktine santuoka, nesantuokine sąjunga ir t. t. Jau pats santuokos apibrėžimas reiškia ne ką kitą, kaip santuokos ribų nurodymą, kuriuo pripažįstama, kad už tų ribų egzistuoja nesantuokinės lyčių tarpusavio santykių formos. Istorškai nesantuokinės vyro ir moters sąjungos galėjo atsirasti tik tada, kada santuokos sudarymas nustojo būti kolektyvo reikalu ir tapo asmenine individo kompetencija, t. y. tada, kai suiro pirmykštis žmonių kolektyvas. Teisinėje literatūroje pažymima, kad tokios sąjungos būna tvirtesnės ir pastovesnės nei daugelis santuokų, todėl jų negalima vertinti kaip lengvabūdiškų ir amoralinių²⁷. Mūsų nuomone, kadangi nesantuokinė sąjunga nuo santuokos skiriasi tik juridinės sankcijos neturėjimu, doroviniu turiniu jos sutampa.

Pastaruoju metu plačiai paplitusi sąvoka „vieniša motina“ irgi reiškia ne ką kitą, kaip šeimą, atsiradusią be santuokos, kaip savo priežasties. Mes negalime sutikti su nuomone, kad tokia šeima yra ypatingų, nenormalių aplinkybių rezultatas²⁸. Vienišos motinos — ne normalių aplinkybių, o pasikeitusios moters socialinės padėties, vadinamosios emancipacijos rezultatas. Dėl priešneštuminės industrijos moters tipas „motina per prievartą“ nyksta, todėl vieniša motina (išskyrus atvejus, kai gimdo paauglės ir girtuoklės) — tai dažniausiai moteris, sąmoningai išsprendusi alternatyvą: gimdyti vaiką nuo mylimo, bet negalinčio tapti jos sutuoktiniu vyro ar tekėti už nemylimo. Vieniša motina — tai tikresnė šeima nei bevaikė sutuoktinių pora, nes joje auga vaikai, kurie nekalti, kad gimė be „teisėto“ tėvo, ir todėl visuomenė stengiasi tokiai šeimai padėti.

Kadangi nesantuokinės šeimos susikūrimas yra visuomeniškai nekontroliuojamas, gali kilti įspūdis, kad susiduriame su savotišku promiskuitetu, t. y. nereguliuojamais lytiniais santykiais. Taip nėra, nes nuo buržuazinių revoliucijų epochos lyčių tarpusavio santykiai yra reguliuojami ne teisės, o moralės, teisė kišasi tik į iš tų santykių gimusių vaikų iš-

²⁵ Cit. iš: Харчев А. Г. Брак и семья в СССР, с. 42—43.

²⁶ Šeima kaip kraujo giminystės ryšiais susieta grupė.

²⁷ Зг. Реутов С. И. К вопросу о фактических брачных отношениях.— Ученые записки Пермского университета. Вопросы гражданского, трудового и колхозного права, 1973, № 290, с. 100.

²⁸ Зг. Харчев А. Г. Брак и семья в СССР, с. 36.

laikymą ir auklėjimą. Dorovę mes suprantam kaip „tam tikrą žmonių elgesio reguliavimo būdą, kuriam būdingas individo sugebėjimas savarankiškai rinktis poelgius ir individualiai už juos atsakyti“²⁹, todėl lyčių tarpusavio santykių reguliavimo subjektu yra pati asmenybė.

Gali kilti ir abejonė, ar nesantuokinei šeimai (ypač vienišai motinai) apibūdinti tinka pati šeimos sąvoka. Juk istoriškai šeima atsirado kaip santuokos pagrindu kilusi grupė, skirta toje santuokoje gimusiems vaikams išlaikyti. Tai tiesa, tačiau, suirus ikiklasinei visuomenei, vaikų gimdymas išėjo už santuokos ribų. Šalia to, kito ir pati santuoka, vaikai nustojo būti būtinu jos tikslu. O vaikai gimsta, juos reikia išlaikyti ir auklėti, vadinasi, šeima būtina. Nesantuokinė šeima, kurią sudaro abu tėvai ir vaikai, skiriasi nuo tokios pat santuokinės tik juridinės sankcijos neturėjimu, o vieniša motina skiriasi nuo išsiskyrusios moters su vaikais tik tuo, kad pastarosios vaikų išlaikyme teisiškai įpareigotas dalyvauti buvęs vyras. Tuo atveju, jei buvęs vyras vengia tokio dalyvavimo, išsiskyrusios moters su vaikais ir vienišos motinos padėtis faktiškai susilygina.

Taigi absoliutaus ryšio tarp santuokos ir šeimos nėra, šios socialinės institucijos gali egzistuoti tiek kartu, tiek viena be kitos. Vis dėlto didžioji santuokų dalis išauga į šeimas, o didžiosios šeimų pradžia yra santuokos registravimas³⁰. Deja, kalbėti apie santuokos ir šeimos sąsają čia galima tik tuo atveju, kada išaugusi į šeimą santuoka egzistuoja iki gyvos galvos. Ištuokos, tuo labiau pakartotinės santuokos atveju dar labiau išryškėja, kad santuoka egzistuoja sau, o šeima — sau: jei po skyrybų vyras veda išsiskyrusią moterį su vaikais, o jo buvusi žmona išteka antrą kartą, tai ir jis auginą svetimus vaikus, ir jo vaikai auga su patėviu.

Jei savo laiku santuoka ir šeima buvo ne tik glaudžiai susijusios, bet ir vienodai visuomeniškai reikšmingos, tai šiuo metu santuoka ima netekti turėtos reikšmės visų pirma dėl savo nepatvarumo ir dėl to, kad lyčių tarpusavio santykiai išėjo už jos ribų. Dėl ekonominių ir ideologinių priežasčių santuoka klasinėje, o ypač ikikapitalistinėje, visuomenėje buvo vienintelis lyčių tarpusavio santykių bei tėvų ir vaikų santykių vertinimo kriterijus. Lytiniai santykiai buvo leidžiami tik santuokoje, nes reikėjo teisėtų įpėdinių paveldėti gamybos priemonėms, už žmonos ne-

²⁹ Kalenda Č. Etika ir dorovinis auklėjimas.— Kn.: Dorovinis asmenybės brendimas (Etikos etiudai — 4). V., 1980, p. 61—62.

³⁰ Bevaikė sutuoktinių pora kaip atskiras demografinis šeimos tipas sudaro apie 18—19% visų šeimų (žr. Герасимова И. А. Структура семьи.— М., 1976, c. 46), tačiau į šį tipą įeina ir pagyvenę sutuoktiniai, kurių vaikai jau sukūrę savo šeimas, todėl tikrai bevaikių sutuoktinių porų dalis yra mažesnė. Dar sunkiau apskaičiuoti nesantuokinių šeimų dalį, nes demografinė statistika neiškiria tokio šeimos tipo. Ji išskiria tik tipą „motina (tėvas) su vaikais“, tačiau tai gali būti ir šeima po skyrybų ar vieno sutuoktinio mirties, ir vieniša motina. Tai, kad ne kiekvienos šeimos pradžia yra santuokos registravimas, įrodo nesantuokiniai gimimai, nes kiekvienas toks gimimas reiškia nesantuokinės šeimos susikūrimą. Ne santuokoje gimusių vaikų dalis šalyje — apie 9% (žr. Социальные последствия развода.— М., 1984, c. 35). Kai nesantuokinė motina gimdo antrą vaiką, galima spėti, jog ji gyvena konkubinate.

ištikimybę įstatymai numatė mirties bausmę. Nesantuokinio vaiko ir jo tėvo įstatymas nelaike giminaičiais, o kai kuriose valstybėse tokio vaiko giminaite nebuvo laikoma ir motina³¹. Dabar vaiko kilimui iš tėvų nustatyti nebūtina tėvams būti tarpusavyje santuokoje, o tarp santuokinių ir nesantuokinių vaikų įstatymas nemato jokio skirtumo³².

Visuomeniškai reikšmingesne lieka šeima, nes dar nesugalvota geresnės vaikų išlaikymo ir ypač auklėjimo priemonės. Tačiau santuokos vaidmens pasikeitimas atsiliepė ir šeimos vidaus santykiams. M. Bosanaco nuomone, jei patvariūs santuokos laikais iš santuokinių ryšių kaip pagrindo išaugdavo tėvų ir vaikų santykiai, tai dabar baziniais šeimos santykiais tampa tėvų ir vaikų santykiai, į pirmą vietą iškyla vaikų klausimas³³.

Išsiskyrusių tėvų vaikai yra ta visuomenės dalis, kuri aštriausiai jaučia dabartinį santuokos ir šeimos tarpusavio santykį bei jo padarinius. Nors šių vaikų tėvų santuokos iširo, šeimos, kuriose jie auga, egzistuoja ir toliau. Nepanaikina ištuoka ir giminystės ryšių tarp tėvų ir vaikų. Deja, kasdieniame gyvenime tėvų ir vaikų santykių matavimas santuokos metu dar labai paplitęs.

Visų pirma, kai po skyrybų tėvai nesugeba normaliai bendrauti, į tarpusavio piktumus įtraukia ir vaikus, pamiršdami, kad pirmiausia jie yra tėvai, o tik po to — buvę sutuoktiniai. Antra vertus, viešoji nuomonė nemato nieko blogo, jei po skyrybų atskirai gyvenantis tėvas nesistengia matytis su savo vaikais, tuo labiau, jei jis tvarkingai moka alimentus. N. Solovjovo duomenimis, 80% tokių tėvų santykius su savo vaikais apriboja alimentų mokėjimu³⁴. Tai gi socialinė tėvystė suskaldoma, vaiko išlaikymas atskiriamas nuo jo auklėjimo, t. y. socialinė tėvystė susiaurėja iki ekonominės tėvystės, ir visiškai neegzistuoja, mes pavadintume, dorovinė tėvystė.

Nors santuoka ir šeima gali gyvuoti ir atskirai, visuomenė suinteresuota, kad jos būtų kartu, nes tai reiškia kartu gyvenančius tėvus ir vaikus, o tai pirmiausia reikalinga vaikams. Tačiau reikalas tas, kad lyčių tarpusavio santykių vertinimo kriterijus dabar yra ne santuoka, o meilė, todėl formaliai doroviškai pateisinama, kad šiam jausmui praėjus, išyra iš meilės sudarytoji santuoka. Bėda tik, kad ši suaugusiųjų dorovinė teisė negyventi su nemylimu žmogumi, t. y. teisė į ištuoką, yra visiškai priešinga vaikų teisei gyventi su abiem tėvais, todėl šiuo požiūriu ir santuokos bei šeimos santykį apibūdintume kaip prieštaravimą. Jis sprendžiamas individualiai kaip prieštaravimas tarp laisvės ir atsakomybės, ir viską nulemia tai, kieno naudai — tėvų ar vaikų — jis yra išsprendžiamas. Teisei ir viešajai nuomonei lieka siekti, kad išsiskyrusių tėvų vaikai kuo mažiau jaustų, jog jų tėvai nustojo būti sutuoktiniais.

³¹ Zg. Вольфсон С. Я. Социология брака и семьи.— Минск. 1929, с. 269.

³² Zg. Lietuvos TSR santuokos ir šeimos kodekso 54 str.

³³ Zg. Босанак М. Внебрачная семья, с. 203.

³⁴ Zg. Соловьев Н. Я. Брак и семья сегодня.— Вильнюс, 1977, с. 128.